

Čtvrtá přednáška:
Etika jako zbytečná II: etika ctností

21. října 2003

Předběžná otázka: co je to „metaetika“?

Ta část etiky, která se zabývá způsoby myšlení o dobru a zlu, na rozdíl od té části, která se hodnocením jednotlivých počinů

Etická otázka: Je lhaní s dobrým úmyslem eticky přijatelné?

Metaetická otázka: Na základě čeho rozhodneme, je-li lhaní s dobrým úmyslem eticky přijatelné?

Označení „metaetika“ vešlo do módy ve Spojených státech v šedesátých letech. Vyučující považuje toto rozlišení za oprávněné, avšak z důvodů srozumitelnosti neuznává tento pojem.

* * *

Minule:

„Sociologický“ relativismus: pokus přenechat rozhodování o dobru a zlu samospádu:

za normativní budeme považovat ty zásady, které v dané společnosti vzniknou: každá společnost vytváří své, a ty v ní platí

O dobru a zlu lze tedy hovořit jen v souvislosti dané společnosti: co společnost za dobré považuje, to v jejích mezích dobré je

slovo „dobrý“ nemá jiný význam než „schvalovaný touto společností“

A skutečně, návyk vytváří normy, v každé společnosti jiné, avšak v té společnosti závazné – stačí to?

Kritická otázka: „je to pravda?“ či obecněji:

⇒ Jak zkoumat filosofickou tezi?

Když jde o výklad nebo o normativní tezi, tázat se zde „odpovídá skutečnosti (tj. tomu, co je)“ není vhodné: taková teze netvrdí, že popisuje, co je, nýbrž to, co by mělo být

Kritické zkoumání filosofické teze:

především odložme stranou – či „dejme do závorek“ – otázku pravdy či souhlasu, soustředíme se na porozumění, co daná teze skutečně znamená

- co se tu říká? Jasnost pojmů, soustavnost, skryté předpoklady, souhrnem, co teze znamená?
- na čem se to zakládá? Jaké důvody uvádíme, jak platné a pádné
- co z toho vyplývá? jak by se hypotéza osvědčila? Modelování situací: jak by v nich teze zapadala?

Na základě toho, usuzujeme: je to postačující, přijatelná hypotéza? Je to nejlepší možná hypotéza? Je to hypotéza, na které můžeme „pevně stát a klidně spát“?
či souhrnem: chceme tuto tezi přijmout a jednat podle ní?

Zkoumání sociologického relativismu podle těchto otázek:

- **co to znamená?** Co znamená „společnost“? jak užíváme pojmy dobrý, správný?
- **na čem se zakládá?** Na faktické různosti - ale znamená různost stejnou platnost? Na záměně „jeví se“ a „je“ - platí?
- **co vyplývá?** Tolerance - nebo totalita? Je možné kritizovat, zlepšit?

Doplňěk k předešlé přednášce:

Otázka: Jak skutečná je různorodost?

Příklad Inuitů, kteří při nedostatku potravy poskytnou starým lidem bezbolestnou smrt - povrchně jiní, základní motivace stejná: zdá se, že prostě z našeho lidství vyplývají určité zásadní možnosti, různé způsoby, jak zajistit zásadní potřeby není jeden jediný přístup, avšak jsou ty, které podporují lidské soužití s světem a s lidmi, a ty které ničí

čili nemůžeme dojít k závěru, že platnost všech hodnotových soudů je vztažená („relativní“) k určité společnosti

* *

Nový materiál:

Vyjděme ze zakoušené skutečnosti:

Vzdor všem argumentům, stejně máme pocit, že na něčem se shodneme: ne na pravidlech, ale na postojích, na vlastnostech - obvykle býváme přesvědčení, že

poznáme dobrého člověka, důvěřujeme mu, a to, že něco dělá dobrý člověk, je nám zárukou, že to je dobré z toho vychází etika ctností!

Co je etika ctností?

pokus založit zásady obcování ne na zásadách či zákonech, nýbrž na výchově dobrého člověka

„**Etika ctností**“ - otrocký překlad anglického „virtues ethics“, v češtině by snad pojem **etika osobnosti** byl vhodnější - nevím základem je **dobrý člověk** - provisorně, jedná s úctou a dobrou vůlí - a **jeho jednání je směrodatné**

→ To je přístup vši **starořecké etiky:**

Sokrates etiku chápe jako otázku, jak *být výborný,*

Platon podobně - dobrý stát je hierarchický, každá třída má své ctnosti - a základem etiky je člověk výborný podle svého postavení - moudrý vladař, statečný voják, pracovitý a skromný dělník

Platon rozšiřuje etiku osobnosti na společenství *polis*: dobrý stát se vyznačuje dobrými vlastnostmi, které odpovídají lidským ctnostem: moudrost vládců, statečnost ochránců, střídmost dělného lidu - *polis* jako celek má být spravedlivá, ke každému se chovat patřičně, a má být střídmaß, vyvarovat se přepychu a závisti

Aristoteles podobně: jeho Etika Nichomacheova stanoví ctnosti, návyky, které si má občan osvojit

(všimněte si, že to jsou ctnosti aristokrata: zemědělec by měl jiné!)

Aristoteles, který se zabývá zákony, zdůrazňuje: *phronesis*, praktickou inteligenci a budování návyků pozitivního

soužití či „ctností“. Ne teoretický, nýbrž praktický rozum tu je důležitý - i když největším dobrem pro A. zůstává teoretická kontemplace

U stoiků jde o spokojenost v údobí rozpadu, kterou stoikové hledají v souladu s morálním zákonem: smyslem života je služba (morálnímu tj. imperiálnímu) zákonu, spokojenost člověk nachází tím, že si vybuduje návyky *ataraxie*. Ctnost tu je soulad s morálním zákonem, odpovídající Kiplingovu *Když...* Stoické pojetí nabývá výraznou podobu etiky osobnosti v Ciceronově: *De officiis*, kniha ctností, jeho úpadek nacházíme v Machiavelliho *Vladaři* a v Castiglionovu *Dvořanu* - knihy pro dnešek

Otázka je vždy jak být výborný, nikoliv co jsou dobrá pravidla nebo které dobré činy

výbornost - areté - vychází z pojetí člověka jako zárodku, možnosti růstu
člověk teprve *dorůstá* do plné lidskosti. Výborný znamená plně zralý, člověk, který v sobě plně rozvinul všechny (pozitivní) možnosti svého lidství
Všimněte si v osvícenství, u Masaryka!

výborný člověk per def. dělá, co je výborné, dobré.
Východiskem je výborný člověk

Jenže z čeho vycházejí představy o ctnostech?

Starořecké ctnosti: ty, které slouží obci, jako velkorysost a štědrost, hrdost vs. chlubitost, protože **publikum je tu polis**, účelem je dobrý dojem na spoluobčany

Křesťanské ctnosti: ty, které slouží duchu, jako skromnost, chudoba, mírnost, jejichž základem je *charitas*. **Publikum je Bůh**, jde o to udělat dobrý dojem na Boha

Novověké ctnosti: odpadá Bůh i polis, **publikum je konkurent**. Bez hodnotové racionality zbývá jen ekonomická: Evropě zůstává machiavelli a gründeři a cynika přízemní prospěšnosti: raději ztratím otce než dědictví. Etika ctností/osobnosti končí v Hobbesovi a v Nietzscheho kultu silné osobnosti

Avšak i druhé novověké ctnosti: ctnost chápaná jako sklon k harmonii (Hutcheson, Shaftsbury), ctnost jako návyk poslušnosti zákonu (Kant, na tom buduje demokracie), možná také ctnost jako vzpoura (Nietzsche podle některých výkladů: čtěte Koubu!), ctnost jako růst k plné vyspělosti lidství (Personalisté - potřeby jsou pravda, láska, úcta, ctnosti jsou ty návyky, které je podporují)

Ekologické ctnosti: žít v harmonii s Bohem, bližním, přírodou! Dobré je to, co podporuje zdraví, mnohotvárnost a harmonii konfliktního společenství všeho života

Vynechte pojmosloví „ctností“, „výbornosti“ - **přeložte otázku jako čím chcete vybavit své spoluobčany?** Své spolubydlící? Chcete být idealisty? egoisty? Všimněte si, zas se objevuje otázka: být slušný mezi grázly?

Pro porovnání:

→ **Přístup novodobé etiky** zdůrazňuje činy

- ⇒ naivní: klade si otázku, které činy jsou dobré, které špatné - všimněte si debaty o tom, „co je hřích“, jako by bylo možné stanovit, sestavit seznam!
- ⇒ méně naivní se táže, podle jakých zásad máme posuzovat činy: (sem spadá utilitarismus, formalismus, ale také sociologický relativismus: posuzovat podle zvyků)!
- ⇒ vyspělý připojuje otázku motivace, která vstupuje do evropského práva v 18. století

→ **Etika osobnosti** se vrací ke starořecké představě o **primátu osobnosti**

Tzn. ke starořecké etice **areté čili výbornosti**

oproti hebrejské etice, která je od počátku etikou zákona: posuzovat čin podle Boží vůle, neodsuzujeme hříšníka, nýbrž hřích

Tradiční západní etika podržuje oba přístupy: řecký důraz na osobnost (Augustin: buď dobrým člověkem a pak dělej co chceš) i hebrejský důraz na zákon (Tomáš: říd se božím zákonem)

Reformace zdůrazňuje úmysl

S osvícenstvím v 18. století **převládá racionalistický rozbor** situace a pravidel, podle nichž hodnotíme v kostce:

pokrokové myšlení se soustředí na kritické myšlení, hodnocení činů, pravidel (tj. zákon),
konservativní myšlení se soustředí na osobnost a co jsme zvyklí chápat jako dobré - návyk

Filosofové osobnosti mají za to, že **pokus o etiku dilematických situací**, na kterých rozebíráme důvody pro to či ono jednání, vede k absurditě:

ke každému příkladu existuje protipříklad, to pak vede k relativistickému závěru, že etika není vůbec možná, že se dá jen dělat dobrý dojem a šidit tak u nás docházíme k závěru, že nepoctivost (tunelování, korupce) je normální, nedá se jí čelit, protože pravidla jsou vždycky mnohoznačná - vedou k (socio.) relativismu

Jenže dobrý člověk nešidí!! Masarykovo nebát se a nekrást se zakládá na osobnosti, ne na zásadách myšlení či jednání

Tu zase narážíme na představu, že v hloubi duše víme, co je dobré, že je třeba jen to chtít: základem je vůle k dobru - a vidina společnosti nenarušené důvěry (Rousseau)

V praxi: příklad se stavbařem: plácnout si, to platí, běžněji příklady soužití s dobrou vůlí (v manželství, mezi přáteli, všude, kde vzniká společenství - na příklad v činžovním domě, kde vzniká pocit sounáleženosti - a tedy společenství, ne jen „společnosti“)

Je to otázka návyků: návyky ohleduplnosti a dobré vůle, péče o osobní i veřejné dobro, poctivosti a to vše ne jen na oko, nýbrž tak hluboce zakořeněné, že by mě ani nenapadlo jednat jinak

to je předpoklad demokracie i všeho soužití: demokracie je možná tam, kde vladař je zbytečný - a to znamená tam, kde lidé nosí mravní zákon v sobě

Zdůrazňuji: jde o **návyk**, ne o jednorázovou akci, nýbrž o soustavnost v jednání, a to v dobrém i ve zlém
tak návyk mnohmluvnosti může zničit manželství, návyk lenosti vše znemožňuje, návyk pracovitosti vytváří možnost úspěchu, návyk lajdáctví podráždí nohy - proto od začátku připravovat písemné práce na úrovni!!

Vévoda z Wellingtonu, vítěz u Waterloo (s gen. Blücherem): Bitvu u Waterloo jsme vyhráli na hřištích školy v Etonu - přečtěte si *Stopka a spol.!*

* * *

Problematika návyku a ctnosti:

Jenže vítěz u Waterloo původcem katastrofy na Krymu:

návyk se stává tak navyklým, že už neoslovuje, nedovede se přizpůsobit novým podmínkám. Z toho vychází zásadní debata o úloze návyku v etice:

→ Je návyk sebepotvrzení nebo odcizení?

Když si vytvářím návyk, umocňuji tím svou svobodnou vůli - nebo ji nahrazuji automatismem?

Jinými slovy je to už debata mezi Platonem a Aristotelem: je lidská výbornost/areté otázkou vědění, znalosti, porozumění -

nebo je areté otázkou schopností, praktické znalosti, fronesýné?

(příklad znalosti desátníka Gulisana: jeho ruka zná cihlu)

Za tím se skrývá hlubší otázka:

Co je mé pravé či „autentické“ já?

Je každodenní žití, prostá dobrota mého života, nebo je to výjimečné vypětí vůle v dramatické situaci?

⇒ (příklad hněvu v bolesti: dynamo na palec)

⇒ Lepší příklad: záchránce tonoucích a šachista oba zachrání tonoucí stařenu, první zcela rutinovaně, díky dlouhému a úpornému cvičení, druhý heroickým rozhodnutím - a notnou dávkou štěstí, neuměl, sám se mohl utopit - a přesto šel: který z nich si zaslouží větší chválu? záchranář za cvičení, nebo šachista za odvahu?

⇒ Jiný příklad: Kdo je svobodnější: ten, kdo je zvyklý jednat poctivě a nemusí svádět boj se sebou kdykoliv nevidí revizora, může svobodně dělat, co považuje za důležité - a nebo ten, kdo žádný návyk nemá a pokaždé má dvě možnosti, ukrást nebo neukrást a rozhoduje silou vůle?

⇒ Obvyklý příklad jazyka: kdo je svobodnější, kdo umí nepravdělná slovesa nebo kdo je musí pracně vyhledávat?

Argument modelovými situacemi: **zasluhuje si chválu člověk**

- ⇒ který **jedná návykově**? To byl případ zachránce tonoucích.
- ⇒ člověk, který **jedná v hypnóze**: bojí se vody, ale posthypnotické sugesce mu velí zachránit dítě z řeky
- ⇒ Který **zhubne - díky operaci střeva**? Nechválíme hubnutí právě jako výkon vůle?

Není etika ctností/osobnosti podobná? nevytváří ctnost tím, že člověka připravuje o možnost nectné volby? Jsem-li ctnostný, nejsem svobodný protože nemohu ukrást (???)

To byl Sartrův argument v prvním stadiu jeho díla:
svobodný je jen ten, kdo se ničemu neoddal - proto prý **nutnost být nicotou**, osobnost představuje zátěž, odcizení své svobodné vůli, zaprodání návyku

* * *

Problematika svobody a ctností:

⇒ **Teze: Kde není svoboda, není ctnost možná:**

Argument: Minimální předpoklad etického jednání je, že jednáme svobodně, že nejsme panenky-na-baterky. Když se zbavíme zla za cenu svobody, přestáváme být občany, stáváme se panenkami
Příklad z minulého režimu: pramalá pouliční kriminalita: brutalita policie působila hrůzně, lidé nebyli lepší, jen se víc báli

⇒ **Anti-teze: Kde není ctnost, není svoboda možná:**

Lidem nečestným není možné důvěřovat se svobodou: je třeba je stále držet pod kontrolou, protože nedovedou ovládat sami sebe
Do parku je můžeme pustit teprve, až sami nebudou odhazovat plechovky. Několik vandalů (=lidí bez ctnosti) může zničit veřejný prostor. Proto jej uzavíráme. Volnost je možná teprve mezi čestnými

Proto otázka: **Jak vyvážit svobodu a odpovědnost?**

Etikové osobnosti či „ctností“: jen ctnostné návyky vytvářejí možnost svobody - jenže nevytvářejí zároveň panenky-na-baterky?
Či jiným pojmoslovím, nevytvářejí otrockou morálku??

* * *

Proto druhé kolo přemýšlení o etice osobnosti:

Panská a otrocká morálka

Pojmy z romantického naturalismu Friedricha Nietzscheho, který je přesvědčen, že naše navyklá etika je spiknutím lidí od přírody nízkých, slabých, otrockých - proti lidem silným, hrdým, panským
Podle Nietzscheho je přirozenou morálkou morálka síly a hrdosti: přirození lidé jsou silní, hrdí, aristokratičtí.
Aristokrat je ten, kdo se nebojí smrti: **chce žít dobře, ne dlouho** - a proto může ovládat bázlivé a donutit je, aby mu sloužili - být pánem
Bázliví se lidem aristokratickým nevyrovnají silou, proto to nahrazují spiknutím a vnucují aristokratům nudnou, přízemní morálku, na které není nic velikého, nic panského, jen samé ufnukané ctnosti a příkazy, desatera, zákony. Těmi otroci poutají pány a ovládají je

Podle Nietzscheho je ve skutečnosti jen jediná neřest - slabost, a z té pochází všechno zlo. O tom více níže, tu jde o základní (personalistickou/osobnostní představu), že **člověk výborný - aristokratický - si může dělat, cokoli se mu zachce, a bude to dobré** - to je podstata etiky osobnosti

Jenže je ohled k druhým opravdu slabost? Kdo je silnější, Hitler nebo Nightingaleová? Ten, kdo zachraňuje život - nebo ten, kdo dobývá? Waffen SS - nebo vězňové? (Hrdost stráží, civilizovanost orchestru: kdo větší?)

To zas je **otázka o autenticitě či pravdivosti života**: je autenticitou výjimečná chvíle nebo každodennost? Aristokratické pohrdání smrtí nebo každodenní láska k bližnímu?

Lidé v ghetu neusilovali o *Sein zum Tode*, nýbrž o život přímo „maloměšťácký“, mít někoho rád, pečovat o něco, ne dosáhnout velikosti! Přesto byli velicí

Nejde o život právě v každodennosti a nejen v dramatických okamžicích?

Excursus:

Kohákovo osobní stanovisko - proč se ptáte? Na tom přece nezáleží!

Ne, nevyhýbám se odpovědi. Myslím, že vyloučit ze života jako neautentické všechno, co je každodenní, a zachovat jako „opravdově lidské“ jen to, co je dramatické, mi připadá filosoficky nepoctivé. Filosofie nemá v popisu práce kádrování. Potřebuje přijmout jako skutečné všechno, co vstupuje do zkušenosti, jak se to předkládá, v mezích toho, jak se to předkládá. Otázka pro filosofii není, co je „autentické“ a co ne (základní otázka etiky ctností), nýbrž co je dobré - a co je zlé. Je to je v podstatě otázka primátu praktického rozumu (dobré/zlé) nad teoretickým (pravdivé/ nepravdivé). **Dobro** je to, co podporuje konfliktní harmonii všeho života, hojí rány, **zlo** je to, co život v jeho různorodosti ohrožuje a zraňuje. (Oproti tomu etika ctností si určuje, co je „autentické“, za dobré považuje cokoli, co z toho vyplývá.)

* * *

Promyslete si i vy důvody a problémy a promyslete svůj postoj k sociologickému relativismu, k etice ctností a tak celý rok!

Totíž, co si myslí, co říká vyučující je jen zvuk, možná vám lahodný, možná vám odporný, ale pouhý zvuk podle I Kor 13,1, dokud si to **vy sami** nepromyslíte, nepoložíte tři kritické otázky (co znamená, na čem se zakládá, co z toho vyplývá) a **vy sami** nedojdete k vlastnímu závěru vlastními slovy. Pak teprve je to filosofie a ne měď zvučící či zvonec bijící.

Není člověka bez návyků: jde o to, které jsou dobré (osvobozují) a které zlé (ničí) - či pojmoslovím etiky osobnosti, které návyky představují ctnosti, které neřesti

* * *

Zpět k etice ctností či osobnosti:

Protiklad návyku a svobody, autenticity a odcizení je umělý:

- ⇒ svoboda vyžaduje návyk, nebo bude znemožněná neschopností
příklad člověka, který si odmítá osvojit návyk jazyka,
psaní na stroji, první pomoci
- ⇒ autenticita je odpovědnost, ne vzpoura

To právě chápe a prosazuje etika ctností či etika osobnosti, v tom její přínos

Není výlučně řecká: najdeme ji v židovském důrazu na zvnitřnění zákona, na autonomii zákona v nás. Přesto je výrazně řecká (pro Sokrata etika znamená hledání „výbornosti“ atd)

Summa: ano, **dobrý člověk, dobrá vůle a úcta, je základem vší etiky, ale nevystačíme s dobrou vůlí a úctou** (tj. s etikou ctností). Potřebujeme si vyjasnit (pamatujte Locke!), jak hodnotíme úmysly, činy, zásady - tzn. pořád ještě potřebujeme etiku.

Etika ctností je důležitý přínos etice, avšak selhává jako pokus o záchranu samo-zřejmosti etiky:

O záchranu „etiky samospádem“ (dovedete vysvětlit, co tento pojem znamená?) se pokouší ještě jeden přístup podle něhož

Nejde o to, co věříš, nýbrž jak to věříš:

ryzí cit je to zásadní

proto **subjektivismus** či **individuální relativismus:**

už ne sociologický, už ne osobnost, nýbrž osobní preference

Představa, že **Pravda, dobro je to, co já osobně věřím, pokud to opravdu věřím**

o tom příště, za čtrnáct dní. Zatím se zamyslete:

Co pro vás znamená 28. říjen?

Zeptám se vás, až se sejdeme